

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ УСТІЯНОВИЧА

У статті досліджуються проблеми історичної пам'яті й національної свідомості в поезії Миколи Устияновича (1811–1885) – західноукраїнського письменника-романтика, громадського діяча, продовжувача традицій Маркіяна Шашкевича та «Руської Трійці». Історична свідомість М. Устияновича розглядається крізь призму його національного і релігійного світобачення.

Ключові слова: романтизм, історична пам'ять, національне та християнське світобачення.

В статье рассматриваются проблемы исторической памяти и национального сознания в поэзии Николая Устияновича (1811–1885) – западноукраинского писателя-романтика, общественного деятеля, продолжателя дела Маркияна Шашкевича и «Руськой Троицы». Историческое сознание Н. Устияновича исследуется сквозь призму его национального и христианского мировоззрения.

Ключевые слова: романтизм, историческая память, национальное и христианское мировоззрение.

In the given article there have been investigated the problems of historical remembrance and historical consciousness in the poetry of Mykola Ustyianovych (1811-1885), West-Ukrainian writer-romanticist, social figure, the follower of M. Shashkevych traditions and «Russion Trinite». The historical consciousness of Mykola Ustyianovych have been viewed upon through the prism of his national and religious world outlook.

Key words: romanticism, historical remembrance, national and Christian world outlook.

Однією з найважливіших рис романтизму є посилені інтерес до історичного минулого. Українські романтики міфологізували історію, вбачаючи в ній істинне джерело народного духу. Письменники «Руської Трійці» та її послідовники теж часто зверталися до історії, особливо до часів давньої Русі. В уславленні старовини та подвигів її доблесних мужів західноукраїнські романтики вбачали шлях до пробудження в масах національної свідомості, відновлення історичної пам'яті, утверджували віру в майбутнє відродження народу.

Микола Устиянович (1811-1885) – побратим М. Шашкевича і продовжувач його справи, громадський діяч і греко-католицький священник – захоплювався рідною історією чи не найбільше з усіх письменників у Галичині середини XIX ст.

Дослідники західноукраїнського романтизму (Я. Гординський, Є. Нахлік, О. Петраш, М. Шалата, О. Камінчук та ін.) не оминали увагою творів М. Устияновича на історичну тематику, однак питання історичної пам'яті у його художній спадщині ще не до кінця з'ясоване. Зокрема, є потреба у розгляді історичної свідомості письменника та його поетичних творів на історичну тематику крізь

призму його національного та релігійного світобачення, що і є метою нашої статті.

Як поет-романтик М. Устиянович бачив у сивій давнині багато духовних цінностей. Письменник звертався і до часів козаччини, і до часів Київської Русі. У його творчості історичні, національно-патріотичні й релігійно-філософські мотиви синтезувалися особливо виразно. Патріотичні та героїчні традиції українців завжди хвилювали М. Устияновича, розчулювали, викликали благородні почуття і поривання. В автобіографії, надрукованій Б. Дидицьким 1885 року в «Литературном сборнике Галицко-русской Матицы», М. Устиянович писав, що у нього і в юнацькі роки «всякий пример высшего благородства из истории, или настоящего события вытискал слезы... из очей» [4, с. 41].

Як і більшість романтиків Західної України, М. Устиянович сподівався, що із тріумфальним ходом революції 1848 року стане можливим відновлення державності України, яка розділена «враждебными союзами» Росії та Австрії – за будь-яку ціну, навіть, як висловився Є. Нахлік, шляхом «відродження мілітарних традицій вітчизняного державотворення – давньоруських і козацьких» [2, с. 128]:

А як не згине насильність толпава,
Як розліється терпливости мірка,
Знайдеться скоро козацька слава,
Знайдем Богдана, знайдем Владимирка
І попитаєм: «Чия тут земля?»
Чия тут мати? Чия тут столиця?»⁷

[вірш «До Перемишлян» (1848). – 5, с. 61].

Національний дух галичан М. Устиянович прагнув пробудити возвеличенням колишньої слави нашого народу. У вірші «До «Зорі Галицької» (1848) поет окреслює кордони могутньої держави, «славною столицею» якої був Київ, і стверджує, що «землі Галича» є частиною «Русі святої» – України:

Від керниць Сяну до берегів Дону,
На землі красній, багатій, широкій,
Де Дністр, красуюсь з Даниїла трону,
Тихо, велично снує нарт глибокий,
Де сині води Дніпра-Славутиці
Честь Ярославлю гримлять порогами,
Там живе нарід всеславной столиці,
Нарід, що древле тряс підвалинами
Царегорода, що грудьми своїми
Розбивав кріпко тучу татарина,
Спасав Європу від вражого сина
Кервою серця – сини дорогими [5, с. 61].

Ідеалізований образ могутньої і квітучої держави Київської Русі протиставлений у вірші суворій дійсності. У примітці до вірша М. Устиянович із болем констатує, що «днесь Росія і Австрія держать тот великий нарід під властією своєю – решта того народу жие в царстві угорскім» [5, с. 62]. У вірші цей біль підсилено образами «судьби» і «сиротяти». Такий погляд на становище рідного народу свідчить, що М. Устиянович «Росію вважав зовсім іншим, стороннім утворенням, чужим і ворожим нашому «великому народові» – єдиному спадкоємцеві старокіївської держави» [2, с. 128]. Разом із тим слід відзначити лояльне ставлення автора до уряду Австрії, в якій стали можливими окремі демократичні перетворення (до них належить і видання українських часописів), бо «год 1848 разбил в дребезги средовічные народов австрийских оковы» [4, с. 43].

У кінці 50-х – у середині 60-х років М. Устиянович створив низку поезій на історичну тематику (12 «исторических дум» – так письменник визначив жанр своїх віршів). Здебільшого вони були написані на основі давніх літописів – «Повісті временних літ» і «Галицько-Волинського літопису». Події, зображені в цьому циклі, охоплюють час від заснування Києва («Київ») до початку монголо-татарської навали («Стичка на Половецькім полі»). Із давньоруської історії М. Устиянович ретельно вибирав факти і приклади, що, на його думку, могли бути повчальними для сучасників і гідними наслідування.

В історичних творах письменника виразно звучать патріотичні мотиви. Насамперед, це усвідомлення національного коріння, величі батьківщини,

нерозривної єдності історії, традицій галичан і наддніпрянців. У другій частині вірша «Київ», що ніби підсумовує весь цикл, квітуча безмежна Русь постає перед поетом як соборна держава. Український національний простір уявляється письменникові

Од Вісли до Дону, од ляхів до чуді,
По Таур і преділи Карпат [5, с. 180].

Своєю батьківщиною поет насамперед визнавав Русь-Україну.

В «історичних думках» поет звертається до часів найбільшого розквіту Київської Русі. Згадки про «Київ – Русі славу» («Смерть князя Романа...»), «гостинний берег Дніпра» («Ужас на Русі...») та окреслення меж могутньої держави –

Од Волги, Дону, до волн Вислоки,
Од устя златобережного Дніпра
Аж до варяг гранітного хребта
[«Ужас на Русі». – 5, с. 163] –
засвідчують його соборне мислення.

Ідея історичної єдності України звучала в М. Устияновича й у прозових творах, наприклад, у повісті про карпатських опришків «Страстний четвер» (1852), де згадуються запорожці, Січ, козацькі чайки.

Зрозуміло, що в цісарській Австрії згадка про «Дніпро-Славутицю – Дунай наш вторичний, Нового завіта Йордан» та про Київ – «руських градів юну матю» [5, с. 180] були вельми небажаними. Очевидно, тому вірш «Київ», а також історичні поезії «Хрещеніє великої княгині Ольги», «Віче в Києві», «Здвиг», «Стичка на Половецькім полі», «Битва над Калкою», «Святоубийство князей Ігоровичей в Галичі» (варіант поезії «Чорная галича злоба. (Историческая дума на годи 1206 і слід.)») не були опубліковані за життя поета. Автографи цих творів знайдено вже в наш час у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка і вперше надруковано із відповідними коментарями у книзі «Микола Устиянович. Поезії» (1987). Зазначимо, що за життя поета із дванадцяти його патріотичних дум про княжу добу, написаних у 60-х роках, побачили світ лише п'ять.

І. Франко, який у некролозі М. Устияновичу дорікав йому за ілюзії щодо Русі, посаїні Лешком Борковським [6, 380], очевидно, по-іншому оцінив би творчість поета, якби на той час міг знати всі його історичні твори. До речі, І. Франко використав назву вірша М. Устияновича «Ужас на Русі...» для своєї сатиричної поезії із циклу «Оси», де висміює москвофілів, яким прихід народівців видається «ужасом на Русі».

Цикл історичних поезій М. Устияновича з'явився в той час, коли поета все більше схилили до москвофілства, коли він поступово втрачав ідеали, що в'язали його з «Руською Трійцею». Перший і чи не єдиний раз поет згадує про свої «історичні думи» в листі до Я. Головацького від 26 грудня 1858 року. Висилаючи йому деякі власні твори, він писав: «При кінци знайдеш там одну историческу думу. Вглянь в ню всіма очима проникательности і скажи мні щире, чи достоїн я куситись

⁷ Тут у тексті розрядка М. Устияновича.

до такого предмета. Маю я під рукою ще дві думи, по моєй гадці маленько удатніши, но тими думал би я розпочати колись неперерваний пасемник дум з нашої бувальщини і издати особно» [1, с. 423].

Просьбу М. Устияновича Я. Головацький, який на той час уже був москвофілом, залишив без відповіді. Поетова надія побачити свої історичні твори окремим виданням не здійснилась.

М. Устиянович, хоч і друкує тепер у ряді проавстрійських часописів вірші, написані язичієм, все ж продовжує писати народною мовою патріотичні поезії. У 1863 році Ф. Заревич надрукував у «Вечорницях» вірш «Похід на Царгород. 907», а в 1865 році у «Науковому сборнику, издаваемом литературным обществом Галицко-русской Матицы» були опубліковані поезії «Могила Святослава» та «Чорная Галича злоба. (Историческая дума на годи 1206 і слід.)»⁸, у яких автор із величезним боєм говорить про безглузді чвари та міжусобиці князів. Песимістичні думки поета ніби спрямовані до сучасників, бо вже не відродити давньої слави:

Восходить сонце мир благословляти
Русь поцілуєм возвати на труд.
Глянуло – зблідло і скрило ланіти:
Круки на полях князей очі п'ють.

Скрило ланіти і не засвітило
Більше на Галич лучами небес.
В Галичі сталось студено, унило,
Грустно, і сумно, і темно до днесь
[«Святоубийство князей Ігоревичей...». – 5, с. 160].

Ці два останні вірші пройняті таким патріотичним пафосом, письменник із таким боєм і тривоگو вболіває рідну землю, що здається, ніби все це діється на його очах, ніби ще можна щось змінити [7, с. 64].

Історія України була для М. Устияновича своєрідним сакральним міфом. Хоча поет пише про давно минулі події, всі його помисли спрямовані до сучасності. Основним способом реалізації його міфологічних уявлень є нарративна форма. Наратор у поетичних «думах» письменника – явний, активний, не байдужий до предмета розповіді. Він не лише розповідає, а й пояснює, тлумачить, співчуває, дає власну оцінку подіям, натякає на подальші події, окликами-звертаннями підкреслює свою синхронну позицію і з читачами, і з русичами. В мову віршів не раз влітаються схвильовані оклики та риторичні запитання:

Ай сад, а в садочку барвіночок сіє
Невіста, біленька, як гусь...
Друзя! Чи вам з радості серце не мліє?
Таж я вам говорю про Русь!

Про Русь, про білявку із личком рожевим,

В зіниці з синявов небес,

Про золотокоосу, з чолом задумчивим, –

І ви ли не роните слез!?! [«Київ». – 5, с. 181].

В історичних поезіях М. Устияновича домінує прагнення відновити історичну пам'ять і відтворити широку картину життя наших давніх предків: разом із ними розповідач радіє вдалому походу русичів на Царгород, вітає княгиню Ольгу, що прийняла хрещення, сумує над могилою вбитого братами Святослава, нарікає на нерозсудливість князя Романа, якого жадоба помсти призвела до смерті, картає князів за підступи і сварки, співчуває княгині Романовій, котра змушена із двома малолітніми синами втікати із рідного гнізда, разом із русичами переживає смертельну тривогу при зближенні монголів.

Увага читача прикута до цих гранично напружених подій інтригуючим початком розповіді (наприклад, риторичними запитаннями: «Хто се із руських в лядській преділі // Жене стрілою на чолі полків...?» [5, с. 152]; схвильованими авторськими звертаннями до героїв («О, вернись, княже!» [5, с. 153], «Біжи, Романова, біжи!» [5, с. 156]), емоційними оціночними окликами («Бездільні слова! Ні землі, ні злота // Роман бажає – його месть несе» [5, с. 153], «Уже водою святого Дніпра // Поїть – о, сором! – наїзник коня» [5, с. 165]), вводить у поетичну мову дієслова теперішнього часу.

Поет бачить у минулому не лише окремих героїв, а й добрий і щирий народ, що не зазіхає на чужі землі. Устами народного розповідача він застерігає князя Романа від безглуздої мести «в лядських преділах»:

Вернись щасливий, не куси судьбиці:
Для побратимів вредний всякий бой!
Русь незмірима не жадна землиці,
В церквах довольно краси золотой
[«Смерть князя Романа...». – 5, с. 153].

Проте, намагаючись повернути увагу читача до важливих історичних подій, М. Устиянович не завжди історично точний. Наприклад, у «Могилі Святослава» сказано, що Святослава вбив його брат Святополк Окаянний після смерті батька («Ледве що лиш замкнув очі Ярослав, їх батько»). Насправді ж батьком Святополка був не Ярослав, а Ярополк Святославович, який помер ще до народження сина; батьком Святослава та ще двох убитих його братів – Бориса і Гліба – був Володимир Святославович, що одружився із дружиною померлого Ярополка і виховав його сина Святополка. Вбивцю вигнав із престолу щойно молодший син Володимира, Ярослав Мудрий.

Своє співчуття Святославу письменник висловлює за допомогою образів ялини та ялинового галуззя, які у творі відіграють фольклорну функцію скорботи і пам'яті: «Лиш хвилями слезков кане // Грустная ялиця, // Мов то плаче, вічно плаче, // Над гробом вдовиця»; «Ішли старці з Верховини, // Ялину ламали, // На могилу на самотню // Галуззя метали» [5, с. 151].

Діячі «Руської Трійці» були виховані на засадах християнства. В основі їх світогляду – глибокі

⁸ У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка знаходиться недокінчений варіант цієї поезії. Ще один варіант «думи» під назвою «Святоубийство князей Ігоревичей в Галичі» вперше було опубліковано у кн.: Устиянович М. Поезії. – Київ, 1987. – С. 235.

й щирі християнські переконання. Це підкреслював М. Устиянович у виступі на Соборі руських учених, що відбувся 7(19)–14(26) жовтня 1848 року. Українські романтики саме тому так захоплено сприймали породжені «весною народів» глибинні процеси, спрямовані на відродження національних традицій, культури і віри та формування національної свідомості, що ці процеси відкривали широкі можливості для впровадження в життя їх християнських переконань, вели народ до духовного відродження і відновлення історичної пам'яті. Свою високу місію в мистецтві письменники-романтики вбачали у пробудженні народу від духовного сну, в активній громадській діяльності, спрямованій на здобуття свободи й духовного розкріпачення нації; вони усвідомлювали свою роль поводитирів народу.

Для М. Устияновича християнські ідеї та ідеї національні – поняття невіддільні. Він наголошував, що наш народ споконвіків передавав із покоління в покоління глибоку віру в Бога, шанував традиції і свято дотримувався їх. У своїх «історичних думках» письменник підкреслював глибоку релігійність русичів. У поезії «Хрещеніє великої княгині Ольги» він зазначив, що у хрещенні Русі княгиня Ольга вбачала «благодать Божу для руського світа» [5, с. 149]. Наші прапрадіди в його «історичних думках» в хвилини радості і в тяжкі часи звертаються до молитви. Наприклад, в поезії «Віче в Києві», вперше опублікованій у книзі «Микола Устиянович. Поезії» (Київ, 1987), у трьохстах київських церквах русичі благають Господа про допомогу якраз перед виступом удільних руських князів Мстиславичів проти монголо-татарської навали:

Ясно в Києві: в триста святинях
Палають свічі; мир на колінах –
Тисяча тисяч рук ся возносять,
О поміч Бога в тривозі просять [5, с. 164].

Возвеличуючи колишню славу християнської держави та змальовуючи духовну міць її громадян, поет намагався і в сучасників відродити історичну пам'ять і зміцнити віру. Віра в Бога для М. Устияновича – головна сила, що здатна допомогти людям змінити життя на краще. А відступництво від християнської віри, нагадував поет, неминуче накличе Божий гнів, який обернеться для народу національними й соціальними бідами, моральним і духовним звироднінням. Щоб переконати співгромадян у потребі вести праведний спосіб життя, письменник добирав для своїх історичних поезій повчальні і вражаючі факти. Жорстоку поразку в 1223 р. об'єднаних русько-половецьких сил у бит-

ві з монголо-татарами, що зображена в історичній думі «Битва над Калкою», автор пояснює карою Божою за несправедні вчинки русичів:

О горе, горе! Ведь то меч гніва,
Божого гніва, – внемліте!
Страшна то грѳза, но справедлива:
Се граде вишній платити.

Платити Русі чорнов неволлю,
Огнем, желізом, хороби
За ей пороки, за своєволю,
За окаянства і злоби;

За сліпу дикість страстей бішених,
За вражду князей ісконну,
За неістовство рук закалених,
За гнойность сластей бездонну;

За діла мерзкі темних совітів,
За каїнські скрвавлення,
За богохульність ложних обітів,
За клятвopеступлення... [5, с. 169-170].

Ідейним вістря думи спрямована проти розбрату й незгоди, що панували серед сучасників М. Устияновича.

В «історичних думках» М. Устиянович використав окремі засоби зображувальної палітри «Слова о полку Ігоревім»: поет називає князя Романа («Смерть князя Романа...») «буй-туром», битва на річці Калці («Ужас на Русі...») [5, с. 160-163] асоціюється з кривавим бенкетом («князем готуєсь кривавий пир»), як і Ігор, князь Роман ігнорує лиховісні прикмети («небо кровію заплило»), як і в «Слові...», в поезії «Ужас на Русі...» птахи віщують нещастя («Тьми гайворонів лишають бори, // Крякають, в'ються, б'ють до села – // Они жир вітрять, буде біда!»). Цитатно-ремінісцентні перегуки зі «Словом о полку Ігоревім», зазначає С. Пінчук, додають поезії М. Устияновича оптичної просторині, історичної діалогічності, сприяють посиленню в його творчості патріотичних мотивів [3, с. 105].

Отже, твори М. Устияновича на історичну тематику свідчать, що доля рідної землі ніколи не була йому байдужою. Не маючи можливості розгорнути ширшу діяльність на користь батьківщини, письменник возвеличенням минулої слави могутньої держави намагався достукатися до сердець сучасників, розбудити в них національний дух і свідомість, впроваджувати в життя християнські переконання і таким чином відродити історичну пам'ять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862 / [видав К. Студинський]. – Львів, 1905. – CLXI+592 с.
2. Нахлік Є. Давня Русь у творчості західноукраїнських романтиків / Є. Нахлік // Дзвін. – 1997. – № 2. – С. 125–132.
3. Пінчук С. Ремінісценції «Слова о полку Ігоревім» у творах М. Устияновича та А. Могильницького / С. Пінчук // Українське літературознавство. – Вип. 4. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. – С. 101–107.
4. Устиянович М. Из автобіографії Николая Л. Устияновича / М. Устиянович // Литературный сборник, издаваемый галицко-руською Матицею. – Вип. I. – Львів, 1885. – С. 41–46.
5. Устиянович М. Поезії / М. Устиянович. – К.: Рад. письменник, 1987. – 255 с.

6. Франко І. Николай Устиянович : [некролог] / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – Т. 26. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 380–383.
7. Шалата М. Невідомий Микола Устиянович / М. Шалата // Жовтень. – 1985. – № 11. – С. 63–64.

© Гулевич Л. О., 2010

Стаття надійшла до редколегії 05.05.10 р.